

Стара Топалјска општина у Боки Которској 1718—1797

I

Пошто је г. 1687 ослобођен од Турака Херцегови са свом својом ривијером и околним селима, већ су се мало затим дозволом млетачке владе од 21 септембра 1688 г. почеле спуштати из Херцеговине многе породице, неке појединце, а већином предвођене од својих старјешина, те су их млетачке власти насељавале на земљишта, која су раније била у рукама Турака. У околним селима било је неколико породица, које су и раније ту биле настањене, а нарочито за вријеме Кандијског рата (1645—1669), а било је и неколико старинаца, који су живјели као раја за вријеме турског господства, те су обрађивали турске земље.

Када је г. 1684 млетачка војска ударала на Требиње, дигли су се на оружје против Турака у великом броју и становници из Суторине до Неретве, али Турци бјеху јачи и сузбијаху млетачку војску и њезине савезнике. Народ се био престашио кржаве турске освете, те се преко 70 породица придруже херцеговачком митрополиту Саватију Љубибратићу, који је столовао у манастиру Тврдошу и склоне се на херцеговску територију. Пошто је митрополит Саватије, који је са својим калуђерима јавно потпомагао овај устанак, покупивши све што је било вриједније у манастиру, на позив млетачких власти пребјегао у Херцегови, Млечићи лагумаше манастир, да се у њему не би Турци утврдили. Нешто касније сађоше и браћа Војновићи крајем XVII в. из Херцеговине и доведоше око 100 породица, које се настанише на херцеговској територији. Из породице Војновића било је, како је познато, доста знаменитих људи, од којих су се многи одликовали у Русији, гдје су обнашали високе војне части (адмирали), а чувени су били и Стратимировићи, Владиславићи (Сава Владиславић, тајни савјетник и дипломата Петра Великог), Мирковићи и други, који су с Војновићима прешли из Херцеговине на млетачко подручје. Осим споменутих пресељени су били на млетачко подручје у села око Херцеговога и они устаници, који су са својим старјешином Драшком Ђурићем чували млетачку границу на Зупцима.

Народ је и даље, особито из Требиња и околине, из Попова и Љубомира, а нарочито из Зубаца, напуштао своја стара огњи-

шта и спуштао се на херцеговско подручје, да се спаси од турског прогона надајући се у прво вријеме, да није далеко дан, када ће се моћи вратити у свој стари родни крај. Међутим, прилике се нијесу ништа побољшавале, па је у народу ишчезнула свака нада на скори повратак у своје старо пребивалиште. Свјесни свога положаја као избјеглице, упуте у Млетке шест својих изасланика: Вука Јовановића, Луку Јакшића, Николу Кецовића, Вука Копривицу, Милоша Војновића и Николу Никићевића, да моле млетачког дужда, да им се додијели онолико земље у херцеговском подручју, колико је најнужније, да би се могли ту стално настанити и себе и своје породице издржавати.

У молби, коју су споменути изасланици поднијели у Млечима 19 јула г. 1701, било је наведено, како је овај пребјегли народ водио непрестане крваве борбе против Турака пролијевајући нештедимце своју крв и не штедећи ни своје животе, ни своје имање, а нарочито у борбама код Читлука, Херцеговог, Бара и Улциња. У овим и другим бојевима изгубили су много своје браће и родбине, чије су породице остале без хранитеља, те су напустивши своја имања празних руку пребјегли на млетачку територију да вјерно и поштено служе у свакој прилици млетачког дужда, спремни да и даље крв лију ако дође до невоље.¹⁾

Млетачке власти кроз врло кратко вријеме удовољише овој потпуно оправданој молби и већ 3 августа 1701 дужд Алвизе Моћениго II издаје дукалу, којом се свакој породици даје нека мала новчана помоћ и 4 »кампа« (campi), или дана орања земље на територији херцеговској, а њиховим главарима мјесечна плата од 4 дуката и 20 »кампи« земље свакоме. Рачунало се том пригодом, да ће бити око 300 породица, које је требало на овај начин помоћи.²⁾

У прво вријеме ова је помоћ донекле ублажила биједу међу избјеглицама, који прегоше на посао, како би обрадили оно земље, што су добили и осигурали себи кров над главом. Али земља је била већином кршевита по брдима и тешка за обрађивање, те их није могла ни издалека прехранити. Како се види из Катастика херцеговског територија из г. 1704 слабо су имали и ситне стокe, а камо ли крупне и телгеће марве, без чега је уредан сеоски живот тешко и замислити.³⁾

Док је овако било са сељацима, Млечићи су раздијелили Пераштанима у знак признања, што су својом вјештином и храброшћу успјели освојење Херцеговога од Турака, све најбоље земље, које су припадале Турцима на херцеговском подручју, а при диоби земљишта сељацима строго се пазило, да им се не би случајно дао комад земље у равници близу мора. Из

¹⁾ Томо К. Поповић, Херцег-Нови, књига I, Дубровник 1924, стр. 139—140.

²⁾ Сава Накићеновић, Опћина топаљска, календар „Бока“ за г. 1912, Котор 1911, стр. 39.

³⁾ Данас у Државном архиву у Котору.

савремених аката Државног архива у Котору види се да су млетачки чиновници, који су дијелили земљиште појединим сељачким породицама, били позивани на одговорност, ако би из било којег разлога дозначили којем сељаку неки бољи комад земље у близини мора. Због оваквог поступка сељаци су запуштали своја кршевита и неплодна земљишта, гдје им се уложени труд није исплаћивао и постајали кметови Пераштана, чије су земље обрађивали.

II

Пошто се већ углавном извршило насељавање, осјетила се потреба, да се за читав овај крај створи неки стални правни поредак, који би регулисао живот ових досељеника скупа са затеченим старинцима. То су осјећали становници ових села, а осјећале су то свакако и млетачке власти, које су жељеле, да се и ови њихови нови поданици подвргну законима и уредбама слично као и остали њихови поданици у Боки. Нешто наведени разлози, а нешто оскудица и нове потребе, нагнаше народ, да од Млечића меморандумом затражи своја права. У ту сврху упутише у Млетке четири своја угледна претставника и то: кнеза (conte) Илију Цвијетовића из Савине, кнеза Николу Злоковића из Бијеле, кнеза Драгутина Магазиновића и кнеза Михаила Комленовића, реченог Меглајевића из Топле.

У Меморандуму, који носи датум 14 јула 1718, између осталог су навели, да су сиромашни, а и оно земље што су од државе добили, да је већином кршевито и лежи на стрмени, те не даје него врло мало плода, а они дају за сигурност и величину државе обимне плодове не штедећи своју крв ни животе, што су посвједочили у свим пригодама, кадгод је требало бранити земљу од непријатеља. Док би требало да су народ и његови претставници награђени, да не буду ништа нижи од других грађана у Боки, пошто су и у жртвама њима равни, дотле су они гола сиротиња, без икакве заштите од државе. Стога, да би били равноправни са осталим млетачким поданицима у Боки, траже: 1) Да могу слободно исповиједати православну вјеру, градити нове и поправљати старе цркве и манастире; 2) Свог епископа и службу у црквама на старославенском језику; 3) Ослобђење, односно снижење пореза; 4) Слободно трговање у свим крајевима Републике; 5) Подјелу још нераздјељених државних добара себи и саборној цркви св. Спаса на Топли; 6) За одбрану од непријатеља 500 пушака; 7) Пошто је ради дуготрајног ратовања под Баром земља остала необрађена, да им држава да помоћ у храни у износу од 600 цекина; 8) Да им се дозволи као и другим већим крајевима у Боки да образују своју народну Општину (comunità, комунитад) са сједиштем у цркви св. Спаса на Топли код Херцегновога и 9) Да буду обавезни, да само у рату служе Републици.

На ово је дужд Јован Корнелио (Joannes Cornelio) 14 јула 1718 издао дукалу, упућену Алвизу Моћенигу III (Alvise Mocenigo III), главном провидуру у Далмацији, којом им је дозволио: 1) Да могу слободно као и до сада живјети у својој православној вјери (nel loro rito greco-serviano) и да их стога не смије нико узнемиравати и да могу поправљати своје цркве и манастире, када се за то укаже потреба; 2) Да им се пораздијели још земаља и то колико старим, толико и новим поданицима препуштајући то увиђавности главнога провидура у Далмацији и да један дио тих земаља припадне и саборној цркви св. Спаса на Топли; 3) Да се опраштају од царине, али само за домаће производе, што се извозе са херцеговског подручја у друге крајеве Републике онако како је то раније било дозвољено Пераштанима, Грбљанима и Паштровићима; 4) Да на Топли, предграђу Херцеговог, могу основати Општину (comunità), којом ће управљати капетан, четири суђе и канцелијер (un capitano, quattro giudici et un cancelliere), које ће народ бирати између себе, а мијењаће их сваке године. Они ће судити у свим грађанским споровима, а незадовољне странке ће имати право апелације на млетачке власти. Сам капетан примаће из државне касе мјесечну плату од 10 дуката; 5) Да се у оружницу у Херцеговине смјести 500 пушака, које ће се у случају потребе пораздијелити народу, да би могао бранити земљу од непријатеља, када би је напао. Чим прође опасност, народ ће вратити пушке онамо, гдје их је и добио. Уз пушке народу ће се дати и 6 барјака и један стандард (алајбарјак).⁴⁾

Како се из предњег види, није им било дозвољено, да бирају свог епископа као ни да граде нове цркве, те се преко ових захтјева, изричито истакнутих у Меморандуму, мучке прешло.

⁴⁾ Томо К. Поповић, наведено дјело, стр. 141—144 и 192—196; С. Накићеновић, н. д., стр. 42.

У Завичајном музеју у Херцеговине изложена је књига са листовима од пергамене, која садржи Збирку преписа неколико важнијих докумената на италијанском језику под слиједећим насловом, који се налази на првој страници:

Raccolta di

Decreti, Terminazioni et Attestati emanati a favore della Fedelissima Comunità di Topla, composta dei Territoriali di Castelnuovo et erretta mercè la Publica Grazia nel luogo medesimo di Topla, sopra le Supplicazioni degli infrascritti suoi Ambasciatori Co. Illia Cvitovich, Co. Nicolò Zlocovich, Co. Dragutin Magazinovich, Co. Michiel Scm'novich detto Meglaevich (Збирка декрета, одлука и свједочанстава издатих на корист превјерне Топлашке општине, састављене од становника херцеговског подручја и основане државном благонаклоношћу (миллошћу) у истом мјесту Топли на молбу потписаних њезиних изасланика: кнеза Илије Цвијетовића, кнеза Николе Злоковића, кнеза Драгутина Магазиновића и кнеза Михаила Комленовића, реченог Меглавића). На другом листу књиге насликан је млетачки лав, који у предњим шапама носи еванђеље. На трећем листу налази се слика Вознесења у православном стилу.

Споменути народни изасланици изричито су молили млетачке власти, да им буде дозвољено, да буде сједиште њихове општине на Топли, јер се ту био настанио митрополит Саватије, па да тако буде народна управа скупа са вјерским старјешином.

III

Топалску општину »Комунитад од Топле« сачињавала је »Крајина новска« или, како се у документима редовито назива »Држава новска« (il territorio di Castelnuovo), у којој су се налазила слиједећа села: Топла (са данашњим Игалом), Мојдеж, Мокрине са одломком Зелено Брдо, Ратишевина, Требесин, Сушњепан, Поди са Долима и Брајковином, Камено, Миочевић и Ђеновићи (у итал. документима: Gionovich), Кумбор са Подгором, Жлијеби, Сасовићи са Казимиром, Кути са Пресеком, Лаством, Рујевим и Богљеновићима, Баошићи, Бијела, Крушевице и Јошица.⁵⁾

Ова села запремала је стара жупа Драчевица осим Кумбора, Ђеновића, Баошића, Бијеле, Крушевица и Јошице. Сам Херцеговини, који је припадао раније такође Драчевици, био је изузет из Топалске општине, а пошто су у њему становали чиновници и војска млетачка, имао је своју посебну управу.

IV

У мирно доба општинска се управа старала о миру и реду и рјешавала разне спорове између општинара, којима је био слободан призив на државну власт. Осим тога општинска је управа имала право надзора над »фискалном комором« у Херцеговини, да се види, да ли се уредно врше државни закони и наредбе и да ли се поштује општинска аутономија. У ратно доба дужност је општинске управе била, да скупља народну војску под оно шест барјака, које им Млечићи дадоше истом дукалом, којом им дозволише и народну управу, односно општину. Над свим овим барјацима био је, како смо горе видјели, стандард — алајбарјак, који је касније и Херцеговска општина држала као своје обиљежје. О постављању »барјактара од стандарда« у старој општинској архиви сачуван нам је акт, који транскрибован гласи:

На 3 марча 1773 на Топлој, вароши од Новог

М(јесто) П(ечата) С(ветога) В(ознесенија) Х(ристова)

Будући пасео (од итал. *passare* = прећи — П.Д.Ш.) с овога свијета на други Јово Вучинов, који је био барјактар од стандарда од све Комунилади од Топле, одлучи ова Банкада з договором све(х) старешина учинити другога барјактара од истога стандарда кога нарекосмо и учинисмо . . . Саву Шарабаћу Жеравицу, сина Анто-

⁵⁾ С. Накићеновић, н. д., стр. 45.

нова, а небуда (од итал. =nipote братучед —П.Д.Ш.) покојнога капетана Саве и Ивана Шарабаће Жеравице, који је био најпрви барјактар од ове крајине и носио га јуначки и поштено у ратно доба како с(в)једоче многи пуплици атестати (од итал. publici attestati =јавна свједочанства —П.Д.Ш.), а навлаштито атестат покојнога кавалијера конта Ивана Буровића и подписујемо се за ут(в)рђење и постављамо печат.

Nicolo Goracucchi, capitano della Comunità.

Глигор Поповић, суђа од Комунитади

Анто Лакетић, суђа од Комунитади

Васиљ Накићеновић, суђа од Комунитади

Јово Станишић, суђа од Комунитади

Јово Милановић канцелијер од Комунитади.

Сједиште Топалске општине било је у цркви св. Спаса (Вознесенија Христова) на Топли. У овој цркви коју је осветио г. 1713 митрополит Саватије Љубибратић одржавале су се општинске сједнице и народни зборови.

Општина је уредовала на српском језику, а употребљавала је печат на којему је било урезано Вознесеније Христово с натписом околу: † С и ј п е ч а т с (а) б о р н е ц р к в е о т Н о в о г а Х р и с т о в а В (о) з н е с е н и ј а.

Као спољашњи знак власти општинског капетана (претсједника општине) био је штап, или бакета (од итал. bacchetta = штап — П.Д.Ш.).

У књизи »Либро од спеназа« (т.ј. књига издатака од итал. libro = књига, spenza = трошак, издатак — П.Д.Ш.), која се налази у старој општинској архиви у Херцеговоме, а која почиње са г. 1719 имамо биљешку из г. 1724, из које проистиче да је плаћено некоме Петру кујунџији који »начини бакету« либре 2. У једној пак биљешци из г. 1726 у истој књизи пише: »Капитан Сава Шарабаћа и суђа Јован Шарић, суђа Симо Говчевић, суђа Јово Кецојевић, суђа Петар Станишин како примисмо бакету брацку по заповједи божјој и принциповој и брацкој и у ови регименат, што смо стали примисмо плата брацкије(х) једанаес(т), чини либара 660.« Из овога слиједи да »примити бакету брацку« значи преузети управу над Општином по заповиједи божјој и принциповој (дужда млетачког) и братској. Браћом су обично називали све домаћине, који су припадали једној кнежини, а сви послови који су се односили на поједине кнежине (села), расправљали су се на зборовима, који су се називали »брацка«. Исто тако у ширем смислу називали су се браћом и сви припадници општине, који су своје важније, заједничке —општинске— после рјешавали на зборовима, на којима су у прво вријеме учествовали осим чланова општинске управе и по неколико других, угледнијих лица из сваког села. »Регимент« (од италијанске ријечи reggimento = влада, управа — П.Д.Ш.) је био израз за вријеме од

једне године, кроз које је један капетан са суђама био на челу Општине.

Капетан, који је стајао на челу Општине (претсједник општине) за разлику од поморских капетана називао се »капетан од бакете« (саритано ди басчетта). У једној биљешци из г. 1752 каже се за капетана и суђе, који су наступили дужност у Општини, да »примише бакету и владање од комунилади«. Из наведенога акта од 3 марта 1733 као и из многих других аката у општинској архиви, видимо да се Општинска управа, коју сачињавају капетан, суђе и канцелијер назива »Банкада« као што се називала општинска управа у Паштровићима и у другим неким мјестима.⁶⁾

Осим наведене књиге »Либро од спеназа« општинска је канцеларија водила и још неколико књига. Поред двије књиге »Почетка од комунилади« из г. 1719 и 1729 имамо и неколико књига »Либро од феди« (књига издатих увјерења) и »Либро од новие(х) феди« (књига нових увјерења) из г. 1751, 1776 и 1789. Неколико оваквих књига налази се у Архиву Југославенске академије у Загребу, а купио их је половином прошлог стољећа Иван Кукуљевић — Сакцински од Маре Комленовић у Херцеговоме, а вјероватно и од прота Христифора Лумбардића, чије је име на истим књигама забиљежено.⁷⁾

⁶⁾ Петар Д. Шеровић, Из архиве старе Топалске општине код Херцеговог, Гласник Етнографског музеја у Београду, VIII, Београд 1933, стр. 30 и 31.

⁷⁾ Књиге су слиједеће:

- 1) 1719 Почетка комунилади. Капитан Симо Милутиновић и суђе. Копиа од провелеђа Перашкога (оловком 1540—1705).
- 2) 1718—1739 Либро од комунилади топалске државе Новске. Прокуре посебне, учињене имбашадурима (од итал. ambasciatore = изасланик — П. Д. III.) кад су слати по комунилади у Венецију и друге копие. (Према садржају година није тачна, требало би 1793).
- 3) 1719 (оловком 1719—1724). Од почетка комунилади. Нота Мокрине, Мојдеж, Ратишевина, Сусћепан, Требесин, колико је кућа и душа. Суђа Перо Лучић.
- 4) 1719 (оловком 1719—1784). Почетка комунилади, Капитан Симо Милутиновић и суђе. Копие книга што не отписује и пише. Либро прво.
- 5) 1747 (оловком 1751) Либро од новие феди за патруне од бродова комунилади од Топле, Државе Новске, прво.
- 6) 1648 (ваљда погрешно, требало би, можда, 1698 — П. Д. III.), (оловком 1744—1757) Либро од комунилади од Топле, Државе Новске. Копие од комесиуни (од итал. commissione = налог — П. Д. III.) своием посланицима.
- 7) 1748 (оловком 1750) Либро од комунилади од Топле, Државе Новске. Копие од книга што се коме пишу и одписују. Либро друго.
- 8) 1789 Либро од комунилади од Топле, Државе Новске. Копие од книга што се коме пишу и одписују. Либро четврто.
- 9) Либро од комунилади од Топле, државе Новске. Регистри од булетина (од итал. bulletino = извјештај, списак, билтен — П. Д. III.) за паспорте (од итал. passaporto = пасош — П. Д. III.

Врло је важна књига која носи наслов: »1719 Почетка комуниста. Капитан Симо Милутиновић и суђе. Шуплике (од итал. *supplica* = молба — П.Д.Ш.) и књиге ђенералима и провидурима. Либро прво.« Ово је архивска књига у којој су преписи разних молби и претставки, које је Општинска управа упућивала млетачким цивилним и војним властима. У књизи је забиљежена као прва једна претставка од 10 септембра 1719, а задњи акт је у њој уписан 3 децембра 1759 г.⁸⁾ Ово је врло важна књига, која садржи доста драгоцјених података из прошлости овога краја, чији се новопридошли становници, састављени из ратничких брђанских, углавном сточарских, елемената стапају са ту затеклим старинцима и врло се брзо изједначају осталим приморским становницима Боке. Њихови се синови већ одају поморском животу, те се кроз кратко вријеме прочуше као хитри и храбри поморци, тако да се њихов културни живот доста разликовао од живота њихових предака.

Поред наведених књига имамо и »Либро дивершорум илити разликост« из г. 1752. Интересантан је увод у ову књигу, који гласи: »Год. 1752. Предисловие к читатељу и проча. Ово је либро комунистади од Топле, државе новске, наименовано дивершорум илити разликост. Ово либро држе у свием првием госпоцкием официјам и потребно је много поради за какво ђело када се учини какво писмо за потребу наше комунистади и овога пука, те не има либра од онога посла у официју учињена, те то и свако друго прилично пише се аутентико или копиава како које ђело изискује у ово за бистро знание у напредак (т.ј. да се тачно зна у будуће — П.Д.Ш.) од свашта што се у комунистади дјелује и што се под којом банкадом прави и проча.« Ово је, дакле, књига коју налазимо и у многим другим канцеларијама, а позната под називом »*liber diversorum*«.⁹⁾

V

У првој књизи »Почетка комунистади«, заведеној г. 1719, налазимо неколико биљежака из г. 1720, из којих сазнајемо која су све лица учествовала на »сабору« или збору, гдје је донесено не-

од бродова под капетаном Алесандром Воиновићем и суђама, Либро второ (т. ј. друго — П. Д. Ш.)

- 10) Либро од феди за пасaporte од бродова и мале барака от комунистади од Топле, државе Новске 1783 (оловком 1783—1797).
- 11) Либро од комунистади Топле, државе Новске. Регистри од скупних (т.ј. заједничких — П. Д. Ш.) посала под господином капетаном Алесандром Воиновићем и суђама, Либро прво. 1797.

Све је ово наведено из књиге: Vladimir Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije I dio. Opis rukopisa*, Zagreb 1955, стр. 191, 244, 245.

⁸⁾ В. Ђоровић, Топалска општина код Херцег новог у првој половини XVII в., Гласник Географског друштва XV, Београд 1929, стр. 1.

⁹⁾ Петар Д. Шеровић, нав. рад, стр. 32 и 33.

колико важних закључака, како би се рад у новооснованој Општини што боље организовао и упутио.

Те биљешке гласе:

»Слава Господу Богу на 17 фебруара 1720 у сриједу у цркви Вознесениа Христова. Скупи се сабор за капетана Сима Милутиновића и суђа Саве Кујачића, Вука Челалића, Пера Лучића, Јова Ђуричића, кога потврдише на мјесто очино кад умрије капетан Трипко. Свештеника четири: поп Ђуро Иванковић, поп Милан из Мојдежа, поп Филип Сабличић, поп Јово с Крушевица¹⁰⁾, сердари, сви кнезови, арамбахе од села и по неколико људи ш њима од свакога села својијем главаром и трговци.

Јединокупно и јединодушно саборисасмо како пасано (т.ј. прошло — П.Д.Ш.) годиште постависмо капетана и четири суђе и ову државу учинисмо на пет чести, или парте (од итал. *parte* = дио — П.Д.Ш.) код овога града да све пет чести обире капетана и четири чести да обире свака свога суђу.

Сада стабилисмо (од итал. *stabilire* = одлучити — П.Д.Ш.) и учинисмо саборно у којој чести буде капетан да од оне исте чести свака кућа даје по једнога чо(в)јека да стоји по три дни код капетана за после братинске и госпоцке (т.ј. општинске и државне — П.Д.Ш.) и сваки да испуни, који ли не би, биће саборно кастиган (од итал. *castigare* = казнити — П.Д.Ш.).

Исти дан на исто мјесто у цркви Вознесенија Христова. Саборно стабилисмо и утврдисмо јединокупно како одизгор (т.ј. као горе — П.Д.Ш.) с помоћи божиом и заповиеди преосвештенога Господина Митрополита Аци Стефана Љубибратића, како је писао книгу свештеником поповом: што би се саборно утврдило, да се одслужи (т.ј. да се изврши — П.Д.Ш.) колико мирски чловеци (т.ј. свјетовна лица П.Д.Ш.) тако и свештеници у потребе обћене.

Који човек, али велики, али мали, богати и сиромашни, али ти жена од закона православнога који је од ове државе, ако би био супротив, али не би пристао у ово наше обћено јединство од комунитади, да буде саборно и јединодушно отлучен и изагнат од цркве и браства. Ни ниједан свештеник, велики али мали, да му не твори ниједно ђело, што би му требовало црквно од закона, ни у цркву прима, ни упоа, такођер ни ниједан други мирски чловек, ни свој (т.ј. који му је у роду — П.Д.Ш.), ни кум, ни туђин, ни комшија, да не пође у њега, ни њега да ко зове ни о крсном имену, ни на веселје ничесово, ни на жалост, ни на упок. Који ли би свештеник творио му које ђело и не би задржао што смо саборно утврдили, да има платити у комунску (од итал. *comune* = заједнички, саборни — П.Д.Ш.) цркву дуката десет сребрние(х) и који би дошао казати осједочити, који би био

¹⁰⁾ То је поп Јово Илић, парох села Бијеле, Крушевица а изгледа и Јошице. Родом је из засеока Калиможа (од ричечи калимог = *tentorium*, табор, збојег — П. Д. Ш.) Крушевицама, а становао је у Бијелој као кмет на имању породице Буровића, поријеклом из Пераста.

преслушао (т.ј. ко би дошао да пријави онога који је преступио ову одлуку — П.Д.Ш.) алити свештеник, алити од мирскијех (т.ј. од свјетовњака — П.Д.Ш.), да му се да цекин у злату из цркве.«

Исти дан и на истом мјесту донешена је одлука, да све пресуде добрих људи, које су везане за рокове морају да буду у одређеном року испуњене. У колико тужена странка, односно кривац, не би испунила своју обавезу, пресудом утврђену, тужилац је имао право да оригиналну пресуду добрих људи преда у руке туженикова надлежног пароха, а овај је био дужан, да је прочита код цркве пред народом и да кривца не прими у цркву, нити да у његовој кући обаји никакво богослужење све док не би потпуно извршио своју обавезу, или док се не би нагодио с тужиоцем, или му овај опростио и с њим се измирио. Ако свештеник не би овако поступио, морао би платити новчану казну од 20 сребрних дуката.

Горње одлуке су биле доста строге и по свој прилици у народу неће бити биле најбоље примљене, те је стога испод текста била накондно уписана биљешка која гласи: »Слава Господу Богу на 20 јуна по талиано (т.ј. 20 јуна по новом календару П.Д.Ш.) 1743 до данас нити је горње потврђено, ни друго приписато.«¹¹⁾

У горенаведеној књизи »Либро дивершорум« уписано је под датумом 6 јуна 1752 како су се »по дужности братинској ставили радити о работи мирној« између Филипа Желалића из Бијеле, који је убио Јова Петрова Кнежевића такође из Бијеле, те између синова Вука Милошева Желалића и синова његова брата Јова из Бијеле, јер је Петар син Јовов, касније чувени поморски капетан и витез Малтешког реда, убио у игри свог рођака (брата од стрица) Ивана, сина Вукова. Оштећене странке и њихова братства су пристала и »комунитади за љубав дали вјеру«, да се неће светити својим противницима већ ће мирно чекати до одређеног термина, када ће да »ставе коло (т.ј. крвно коло — П.Д.Ш.), како је обичај од земље наше и што коме осуде да пристану«.

Даље је под датумом 8 јуна 1752 по новом календару уписана пресуда добрих људи о подјели земаља и о подмирењу рачуна између Филипа, сина Вука Желалића из Бијеле и његова стрица Јова, уз санкцију, да која странка не би »послушала« ову пресуду, да има да плати новчану казну од дуката 50 у саборну цркву на Топли.

Док се прва два рјешења односе више на спорове између појединих породица и њихових братстава, треће рјешење од 3 октобра 1752 »по грчаски« (т.ј. по старом календару — П.Д.Ш.) општег је карактера. Рјешење су донијели »капетан и суђе и канцелијер и остали главари и старешине на цијелом збору од превјерне комунитади од Топле, државе новске« и у њему се наређује и даје свакоме општинару на знање »да има свак прискочити на помоћ кому би била потреба«, те да је свак дужан,

¹¹⁾ Петар Д. Шеровић, нав. рад, стр. 31 и 32.

да о таквој потреби обавијести капетана и суђе, који ће се заузети за своју браћу преко кнезова и главара. Свака породица је опет дужна »у такве згоде приказати се и животом и ћесом« као да је то њезина властита ствар, а то »поради части и поштења свакога нашега од комуниади«. Која пак породица не би на ово пристајала »да има бити сасвијем изметнута и извађена од сваке милости братинске, нити могу имати никакве части ни они, ни њихови наслѣдници нити бити призвани на збору нашему, него да има бит вјековито записано у либро братинско« на знање будућим покољењима. А ако би се којему »од нашијех згодила каква напаст од туђина« и када би га који општинар осветио »биће почашћен и одбрањен од све наше комуниади за освету, коју би учинио«. Ово рјешење су потписали капетан и четири суђе и четрнаест кнезова и главара.¹²⁾

Даље у овој књизи није ништа убиљежено, те су остали листови остали неисписани.

У гореспоменутој књизи молби и претставки, која почиње с годином 1719, налази се протестна претставка од 20 септембра 1719, коју Општина шаље провидуру Алојзу Моћенигу (Mocenigo) против одлуке ондашњег сопрапровидура, којом се за врховног поглавара над свим општинским властима поставља сердар Драгутин Вујиновић. У претставци се енергично брани стечена аутономија, те се каже: »Нама није од потребе ниједан сердар у нашој комуниади«, те се даље моли провидур, да се заузме »да сердар Вујиновић, ни ниједан други сердар нема ниједне области врх нашега капетана и суђа, ни врх нас од речене комуниади«. — Уз ову претставку они шаљу провидуру молбу, да влада почне исплаћивати капетану обећану плату, које му дугује за четрнаест мјесеци т.ј. од када је установљена Општина.

Новооснована Општина се бранила и од тешких државних намета, које њезини општинари нијесу могли плаћати, јер је цијела новска крајина за неколико посљедњих година била ратно подручје, па је земља запуштена, јер није било радне снаге, пошто су сви млађи људи били под оружјем, а и трговина је у овим тмурним временима издала, јер су биле прекинуте скоро све трговачке везе на мору и на копну. Уз то су људи, када је престао рат, морали оправљати град (Херцегнови), те су носили »велики лијес што се сјекао и носио на море не само за ови град од Новога, него и за Котор и за Будву«. Морали су и да упадају у турску земљу, те су више пута палили Требиње и Корјениће. »Узели смо«, кажу, »Царине и Обрће и Попово подложили под крило принципово«, а од тога се »не би ништа учинило без нашега труда и настојања«. Даље истичу да су за све трајање рата примали од државе само по литру »бешкота« (од итал. *bacotto* = двопек — П.Д.Ш.) дневно на главу, али су све то добровољно подносили и гладовали и сами се за своју оскудну храну старали,

¹²⁾ Петар Д. Шеровић, нав. рад, стр. 33—36.

да би потврдили своју вјерност и послушност у нади да ће им се то признати и по заслуги наградити. Али умјесто да им се то призна, тражи се од њих да плаћају разне намете иако је опште познато да су настала »годишта неродна, да се нијесу ни сјемена вадила, а био је глад неизречени да се находило чељади од глади мртве по путовима, а стар вурметуна (од итал. formentone = кукуруз — П.Д.Ш) продавао се по цекин«. На крају они одлучно поручују млетачким властима: »Ако ћете ни у напредак чинити плаћати ови канон (од итал. canone = порез — П.Д.Ш.) у бријеме од рати, на војску не можемо ходити, него ли за наше живљење и наше чељади требају да радимо како би могли животовати, а принципу давати што је заповидио«. ¹³⁾

Иако су сви горњи наводи били тачни, ипак се ове молбе нијесу уважиле, јер се вршила јака пропаганда против ове Општине, која је била хомогена и у свему сложна, а нарочито против епископа Стефана Љубибратића, који је међу народом уживао велики углед, те је млетачка влада и против мишљења главног провидура А. Моћенига и покрај најбољег свједочанства католичких свештеника у Херцеговине у корист Стефанову г. 1720 издала наредбу, да се он уклони из Боке и Далмације, пошто је »посвећен од иностраних прелата«. Толико је неповјерење било према овој Општини, да млетачка влада није испуњавала ни најосновније своје обавезе према истој, тако ни одређена плата њезином капетану није ни двије године иза издатог му декрета била исплаћена. Млетачке су власти и покрај енергичног протеста Општине из г. 1719, који смо горе споменули, остале и даље при одлуци, да ограниче дату јој самоуправу и да јој наметну контролу у лицу сердара, који би био особа нарочитог млетачког повјерења.

Овакав поступак млетачких власти јако је огорчио народ ове Општине, те су у октобру 1723 били упућени као општински изасланици новом провидуру М. Диеду: Драшко Петровић и кнез Иван Ожеговић, да се у име „ове понижене наше комунитати« пожале и затраже да се поштују »привилеђа«, која су била Општини при њеном оснивању удијељена.

Знајући како је народ разочаран и огорчен, нарочито након протјеривања владике Стефана и бојећи се да се народ још жешће не огорчи, провидур је делегате лијепо примио и издао наређење да се поштује општинска самоуправа. То је прилично умирило духове и општинска је управа писменим путем изјавила своју дубоку захвалност. ¹⁴⁾

Пошто им није било загарантовано редовито сљедовање соли, која се сматрала државним монополном, Општина шаље као свога изасланика кнеза Васиља Војновића у Млетке, који је израдио да се и становницима ове скоро основане Општине даје со из државних магазина по истој цијени која је одобрена и

¹³⁾ и ¹⁴⁾ В. Ђоровић, нав. рад, стр. 3 и 4.

Перасту. Дукалом од 8 јуна 1739 г. одобрено је, да се Топалској општини издаје годишње 1610 млетачких »стара« (од итал. ријечи *staio* = тежина од 60 кила — П.Д.Ш.) соли, те се ова дозвола називала »грација (од итал. *grazia* = милост, милостиво удјелјивање — П.Д.Ш.) од соли«. Со се дијелила појединим домаћинствима према броју лица на основу спискова, које су састављали, »по својој души и кошеници« (од итал. *coscienza* = савјест — П.Д.Ш.) мјесни парох и мјесни главар, или кнез. Према овим списковима зна се да је у овој Општини г. 1739 било 5.228 становника. Оваквих је спискова сачуван приличан број у Архиву у Херцеговоме, те су врло важни, јер нам пружају тачне податке о кретању становништва из године у годину. — Ако би пак које село или општина кријумчарили са сољу, било је одређено, да му се одузме дозвола издавања соли за двије године.

VI

Из наведене књиге молби и разних претставки г. 1719—1759, може да се кроз ово раздобље прилично прати живот и борба за опстанак становништва ове Општине.

Када су нови досељеници дошли у Херцегови и у околна села, млетачка им је влада раздијелила земље, које су раније припадале Турцима или су наново искрчене, да их уживају они и њихови насљедници под условом да плаћају у државну благајну у Херцеговоме прописани порез. Ти посједи су били уписани у пореске књиге и катастике, а право на посједовање земље би се гасило »обамрћем«, т.ј. изумирањем породице, или селидбом у туђу државу. До г. 1750 народ је сматрао земљиште које је добио од државе као своје власништво, које је прелазило на законите насљеднике. Али насљедници су врло ријетко та имања преписивали на своје име, него су у службеним књигама биле убиљежене на име онога лица које је ово земљиште најприје од државе и добило. Тешкоћа је настала нарочито тамо гдје није било мушких насљедника, него су као насљеднице остала женска лица и удајом своје наслијеђено имање спојила са мужевљевим имањем, или на та имања довела друге људе. Те промјене власништва, које се нијесу редовито уводиле у службене књиге, стварале су велике забуне, те су често и власти имале стога великих неприлика. У жељи да се уклоне разни неспоразуми и сукоби, млетачке власти одлучише да женским насљедницама ограниче право располагања непокретним имањем. Али, жали се Општина, да су то нови обичаји, који се разликују од старих обичаја и привилегија, те су од велике штете за народ, па се ради тих нових мјера, које не постоје у другим крајевима Републике, »смутила сва ова земља«. Пошто се тиме гази слобода располагања својим имањем »ни се мили коме око земље радит, ни садит је, кад од муке нијесмо господари чинити по нашем произвољенију, нити можемо занате пословати, ни трговати«. Даље се исти-

че, да у овом крају није обичај давати непокретна добра женскимa у мираз, него, свако по својој могућности даје у мираз само покретне ствари. Непокретна добра могу да припадну женском лицу само путем наслеђства.

Наређење млетачких власти, да се одузме право на земљу онима, који је не би за двије године обрадили, произвело је такође велико незадовољство у народу и у жалби се износи да се ово наређење може односити на земље »доње Далмације«, гдје народ не плаћа порез у новцу, него када посије даје »десето« (тј. десетину — П.Д.Ш.), а кад не сије, не даје ништа. Сасвим је друкчије оvdје у Боки (горњој Далмацији), гдје се плаћа новцем, јер »или сијемо, или не сијемо, свеђ плаћамо, па ако је и земља неплодна, или сирјак (тј. сиромах — П.Д.Ш.) нејаки, и ако не сије, плаћа а кад подрасте и објача, прионе и послује и помаже се«. Затим одлучно и отворено изјављују: »Нашем славеносрбском језику и народу јест необично и супротивно, јер ми на ниједан начин и уз ниједну кондицију нијесмо прилични доњој Далмацији«. — На крају моле да не буду »међу осталијем крајинама од Боке укорени, ни угрђени«, јер то »ми не можемо поднијети одиста« и упозоравају владу, да предузме сходне мјере »да оволики народ не погине и не разури се и да се међу се не поколе«. ¹⁵⁾

Врло често је било жалби на млетачке локалне власти у Херцеговоме. Провидура Марина Витурија су тужили самом дужду млетачкоме, да им је »чинио свако зло и неправду«. Он је између осталогa »свештенике, калуђере и попове од грчкога закона (тј. православне вјере — П. Д. Ш.) педесало и метао у тамницу, који одкупљивали су се за динаре«. Његовог наслеђника Луку Минија туже, да је подмитљив и да пушта за новац и најгоре лопове, а честите људе који их по закону и наредбама власти гоне, најстроже кажњава. У својој жалби, упућеној млетачкоме дужду дне 30 јуна 1755, за себе кажу: »Потиштени и мало мање него уморени, у живот, у убоштво и у части несретни пребиваоци превјерне комунитади од Топле«. У жалби наводе, да су сви провидури, који долазе један за другим све гори један од другога, који народ »одријеше и подавише«. Од свих је пак најгори садашњи провидур Александар Шимитеколо, који удара на народ неке нове намете и порезе и »дави нас и таре на све стране и начине«, а »главаре не прима с части и арђаво трата их« (тј. хрђаво с њима поступа — П.Д.Ш.). Лако се може догодити »да се смуги и покоље крајина с принциповијем оружјем, што није него о длаци остало да се није згодило досад толико пута«. Озлојеђени и увријеђени јадају се: »Што смо ти учинили, преведри принципе, с којим злијем ђелом смо заслужили да оволико вринеце јаучемо под тешкијем јармом од прогонства нашијех заповједника?« Затим настављају: »Не видимо веће, преведри

¹⁵⁾ В. Ђоровић, нав. рад, стр. 6 и 7.

принципе, да нам владају твоји свети закони, ни по њима имамо суда, како смо имали у прошаста времена», јер се сада за кривице људи не изводе, по закону, пред редовити суд, те стога вапију: »Боже мили, што смо дочекали, да нас не суде таки закони, него што нигда није било у славенској национи (од итал. *pazione* = народ — П.Д.Ш.), да се наши крајишници фрустају (од итал. *frustare* = шибати — П.Д.Ш.) на пјаци међу дванаест лацмана«. Та је понизујућа казна дубоко вријеђала сав народ овога краја, који је много држао до свог поноса, те стога пријекором питају, да ли је то награда за крв »коју су пролили под овом пјацим од Новог, под Требињем, под Љубињем, под Читлуком, под Клобуком, под Баром, под Оцињем у два пута?«

Када су г. 1757 млетачке власти затражиле од њих да дају пандуре »за госпоцке службе« (т.ј. за одржање државне сигурности — П.Д.Ш.), али без госпоцке (т.ј. државне — П.Д.Ш.) плате«, они на то нијесу хтјели пристати јер су они сви досада и тако стално на стражи према Турцима »дневи и ноћи«. И кад год су Турци ударали на Црну Гору, а нарочито у новембру и децембру 1756. г., били су »за све оно вријеме, док су се разметнули, на оружју«. Плата им је за ту службу била само мало пића и двопека на дан, а било им је обећано још и по десет »солада«, што им није никада исплаћено. Што је при томе најгоре, мјесто награде остављено им је издавање соли за неколико мјесеци, те им се поново почело издавати пошто је »пук имао муке и штете велике« иако је законом било одређено, да се издавање соли из државних магацина не може оставити, већ само у случају доказаног кријумчарења, па се чак није смјело с издавањем ни закаснити, да не би народ страдао. Да би зорније приказали свој тешки живот, наводи у жалби да су њихове »земље камените и стрмените, те са свакијем поплавама даждевнијем сноси се слас(т) у море, да за шес(т) миља до Понте Оштре замути се море«. Када су им биле дозначене те земље, одређена им је била висина пореза и то за један падовански камп (*campo padovano* је од прилике дан орања — П.Д.Ш.) 2¹/₂ либре, а при томе су им рачунали једну »гзету« по четири »беча«. Али пошто им, има већ двадесет година, не примају гзету него по три беча, тако на тај начин губе и плаћају четвртину више. Даље за себе кажу, да су војници од рођења и да ће се латити оружја чим наступи потреба, да се бране државне границе, али додају: »Ми нијесмо никада давали пандура с облогом (т.ј. нијесу били дужни да дају пандуре — П.Д.Ш.), како у Далмацији доље реку сержане, ни тијем се нечаснијем именом нијесу никада звали наши крајичници«.

На строгу наредбу млетачких власти, да и православни морају светковати католичке празнике жале се они у децембру 1759 г. овако: »Ми наш закон промијенит нећемо одиста, а када бисмо осервали (од итал. *osservare* = држати, поштовати, — П.Д.Ш.) двоструко свеце од оба календара, не бисмо трећи дио

године пословали«. Жалбу закључују ријечима: „Вас ови пук, који формава (од итал. formare = сачињавати) ову превјерну комуни-тад, шес(т) иљада и веће душа, који смо од грчаскога закона (т.ј. православне вјере — П.Д.Ш.)« моли, да би се та штетна и неоправдана наредба укинула.¹⁶⁾

Онај дио досељеника, који се бавио разним занатима, ограда је своје радионице, односно дућане покрај самога града, али ван градских зидина, јер досељеницима није било дозвољено, да се насељавају у граду, гдје су живјели млетачки цивилни и војни чиновници и њихове породице и млетачка војска. У документима из оног доба спомињу се терзије, ћурчије, папуџије, кујунџије и други. Међу кујунџијама је било врских мајстора, који су израђивали сребрно-позлаћено оружје: пушке, сабље, ножеве и јатагане, а такође и разне сребрне и златне наките, који се често спомињу у разним правним актима, а нарочито у исправама о давању мираза удавачама. Осим тога они су израђивали и разне умјетнички израђене црквене предмете, од којих су неки и до данас сачувани. Тако у ризници Манастира цетињског имамо једно еванђеље, које је, како проистиче из записа на истоме, оковао »мајстор Илија Јовановић у Новом« г. 1723.¹⁷⁾

У манастиру Прасквици у Паштровићима налази се једна сребрна »петохлебница«, коју је према њезином запису такође »саковао мајстор Илија Јовановић у Новоме« г. 1735.¹⁸⁾ У манастиру Подластви, у Грбљу, чува се сребрна »петохлебница«, коју »рукоделиса Стојан Радић из Новог« г. 1736.¹⁹⁾ У једној приватној кући у Добротли постоји диван џефердар с записом: »Нико Дучић начини 1750. Пушка Јова Новљанина«.

Мјесне млетачке власти, међутим, наредише да се споменуте радионице, односно дућани, поруше. Та наредба је ове занатлије жестоко погодила, те су на то остали »безгласни и изгубљени и смућени«. Они се бране, да су један дио дућана ту затекли, а да су друге ослањајући се »на принципову добру вјеру оградиле великом муком и то зидове клаком«, па моле да им се то не руши, јер »када би се затворили и развалили дућани и ова варош остао би град сам«. Нијесу, жале се даље, ту никоме од ште-те, него су као »за стражу истоме граду«, јер »људи у њима дан и ноћ свеђ готови су на заповијед госпоцку«. Кад би се та наредба извршила, онда би се људи из вароши морали раселити, а »град је малешан«, те би требало да се шири судећи по томе, што је ту уређена »слободна скала«, (од итал. scala = пристаниште — П.Д.Ш.) и оградиле се нове зграде за болницу. Морало би се пазити на то, да се ови дућани не руше, јер у овој Општини, која се

¹⁶⁾ В. Ђоровић, нав. рад. стр. 8, 9 и 10.

¹⁷⁾ Др. Л. Мирковић, Црквене старине из Дечана, Пећи, Цетиња и Прасквице, Годишњак музеја Јужне Србије за г. 1937, стр. 130.

¹⁸⁾ Петар Д. Шеровић, Манастир Прасквица, Котор 1935, стр. 12.

¹⁹⁾ Сава Накићеновић, Бока, антропогеографска студија. (СЕЗ XX, Насеља, књига IX) Београд 1913, стр. 562.

протеже у дуљину око 18 миља »ни у једно од села нема ни бутиге ни крчме, него свеђ слазе кад им је што од потребе, на пазар у варош«.

Док се на овај начин правила разлика између »грађана« и »варошана« када се радило о војним дужностима, на то се није пазило, него је »војвода од бунбардијера« пописао »све редом« варошане у своје чете, не изостављајући чак ни општинске чашнике. У жалби од 10 јануара 1750 Општина каже: »Преведри принцип не пише ни на какву службу његову ниједнога судита (од итал. *suddito* = поданик — П.Д.Ш.) силом, већ ако ко оће од добре воље, а ми од комунитади наше, преузвишена господо, има више двадес(ет) и пет година да служимо с оружјем у руци као што не служи ниједна комунитад од Боке«. Али »наши људи од комунитади вјешти нијесу око лунта и лунбарада, већ с пушком и с мачем служити«, а грађани су вјештији за службу при артиљерији. Ради оваквог поступка руши се и дисциплина, јер људи треба да слушају више пута опречна наређења двају власти: општинске и војничке, па стога у народу влада велика пометеност и већ има сукоба и нереди, те би требало чим прије укинути наредбу о војачењу.

Горе смо видјели, како се је Општина борила да очува своју аутономију, а тако и енергично заузимала и да очува народни језик у администрацији. Општинске власти су водиле службену преписку »славенски«, или »по сербски«, а млетачке власти су захтијевале да се пише »латински« т.ј. италијански. Општина се жали да »сиромасим судитима узима драгоман за превод из славенскога у латински шеснаес(т) газета«, и тражи, да се за превод општинских аката не плаћа ништа, него нека то драгомани обављају по службеној дужности.²⁰⁾

У општинској су се архиви налазиле и двије копије молби које су ови досељеници упућивали млетачким властима да им се дозволи да могу бирати себи владикау наводећи да је многобројни народ православне вјере овог краја од г. 1720, када је митрополит Стефан Љубибратић морао да напусти Топлу и прешао у другу државу, остао без свог вјерског старјешине, млетачког поданика, те им стога рукополажу свештенике и обављају друге вјерске службе епископи из туђих држава. Како им раније молбе нијесу биле уважене иако су се у њима позивали на одлуку млетачке владе од 11 априла 1722 као и на рјешење од 28 јула 1736 г. по којима је православном народу у Далмацији као и Грцима у Мореји било признато право избора новог владике, то су у трећој молби из г. 1754 пожуривали млетачку владу, да се задовољи ова народна потреба, како »стадо без пастира не би било занемарено, незналачко и сметено.«²¹⁾ Међутим млетачка се влада оглушила и о ову молбу и народ је остао за цијело трајање млетачке

²⁰⁾ В. Ђоровић, нав. рад, стр. 5 и 6.

²¹⁾ В. Ђоровић, нав. рад, стр. 8.

владавине без свог епископа иако је било предлагано неколико способних људи за то мјесто.

Како смо горе видјели, житељи ове Општине жалили су се, да су им земље »камените и кршевите«, али су се ипак мучили око њих и обрађивали их. Тако се у једној претставци Бијељана управљеној дужду млетачкоме дословно каже: »Село Бијеља, како знаш, преведри Принципе, да је Пераштанима дата сваколика, а ми се прибили у брдо«, али су се ипак они мучили и Принципу »десету« давали.²²⁾ Имали су нешто мало жита, о којему се са стране власти водила евиденција, а у приморским селима је било прилично вина, а нарочито уља, што је за приморске крајеве главна зачина, а имали су и сваковрсног воћа, нарочито смокава. У старој општинској архиви налазимо више пута, нарочито око половине XVIII в., потврде о томе, да су се издавале писмене дозволе за извоз (извознице) сухих смокава за Млетке. За извоз других пољопривредних и сточарских продуката може се наћи прилично података док за увоз житарица и других прехранбених артикала као и осталих предмета свакодневне употребе (одјећа, обућа, покућство, оружје и оруђе) има више података.

Када су биле неродне године, или када би наступиле друге економске потешкоће, сељаци су били принуђени да своје земље продају богатијим људима, нарочито Пераштанима, Прчањанима и Доброћанима, а они би остали као кметови (»кметићи«) на томе земљишту. Земља се давала кметовима на обрађивање према уговору: »на пола«, или »на полицу« (по томе кметови »наполичари«) или »на трећу«. Господар (тако се називао власник) могао је увијек да отпусти кмета само је требало да му плати, према процјени сеоских процјенитеља, која је обично ишла у прилог отпуштеном кмету, труд око земље (побољшицу земљишта).

Уз приватне постојале су и заједничке општинске земље, нарочито у брдима, које нијесу обрађиване, већ су биле покривене шумом, или су пашњаци, гдје се чувала стока. То су т. зв. »комунице«. Неке су заједнице биле својина појединих братстава, на које су само они имали право, неке су биле црквене, које се обично дају у закуп, а неке сеоске, на које има право коришћења поједино село. Због сеоских земаља често су настајали погранични спорови. Када се старјешине односних села на заједничким састанцима, или зборовима, не би могли споразумјети о границама спорних земаља, предавали би их општини, те се по томе називало општинско или »комунско« земљиште.²³⁾

²²⁾ Петар Д. Шеровић, Бијеља у Боки Которској, Споменик САН, CV, Београд 1956, стр. 184.

²³⁾ Сава Накићеновић, Бока..., стр. 206 и 207.

VII

Чим је г. 1687 Херцеговни био ослобођен од Турака, становништво се цијеле његове крајине почело врло интензивно бавити поморством и рибарством, што им је уз пољопривреду и сточарство (брдских крајева) било главно занимање. И придошлице из Црне Горе и Херцеговине, који су овамо дошли с митрополитом Саватијем, Војновићима и другијема крајем XVII в., пошто су затекли у Боки развијено поморство и јаку поморску традицију, брзо се научише и привикоше поморском животу и већ у документима првих година XVIII в. налазимо велики број помораца из херцеговског подручја, који су на мањим и већим лађама пловили пут Далмације, Истре и до Трста, а на југу до арбанашких лука. Велик број помораца овог краја пловио је не само на нешто већим баркама т. зв. »гаетама« до разних далматинских лука, а нарочито до Корчуле, него и на обичним малим баркама на весла. Тако је на пр. »патрун« Јово Милашиновић с Топле путовао дне 16 априла 1782 барком од четири весла с једним морнаром у Сплит, а исти овај патрун путовао је 7 јуна исте године барком од шест весала и са два морнара чак у Трст. Има неколико случајева да су и женске биле уписане као морнари, а као морнари спомињу се и калуђери и попови.

По наређењу млетачких власти били су у мјесецу јануару г. 1790 пописани сви »патентовани« капетани у Боки Которској, који су пловили по свим морима. Са територија Топалске општине били су уврштени у списак слиједећи патентовани капетани: Сава Шарабаћа, Сава Матијашевић, Симо, речени Васо, Ђурасовић, Митар Јанковић, Михаило Лазовић, Васо Бошковић, речени Цотовић, Томан Сенић, Јаков Сенић, Франо Горакућа, Марко Панајоти, Јероним Ђуричић, Јероним Јововић, речени Стратиновић, Јово Мусић, Нико Мусић, Петар конте Комненовић, Никола Зубац, Илија Цицовић, Андрија Митровић, Никола Ђоновић, Стефан Јововић, речени Стратиновић и Никола Вучетић.²⁴⁾

На заштиту својих интереса жале се г. 1750 трговци који довозе робу морем, да службеници лазарета (од итал. *lazzaretto* = зграда у којој се издржавала карантена — П.Д.Ш.) у Херцеговине показују »неситост« и »скупост брезразложну«. Ту се наплаћује много скупље него у Сплиту или Дубровнику, гдје има за поморску трговину више смисла и много више предусретљивости, те је узалуд Херцеговни проглашен »слободном скалом«, када код ових службеника, место на разумијевање, наилазе на разне запреке и шиканирања. Стога сви они радије искрцају робу у Дубровнику иако им је то даље. Када се пак »секретар од лазарета« налази у Котору, морају ићи тамо, да би могли добити дозволу за одлазак брода и тиме се излажу излишном трошку и

²⁴⁾ Петар Д. Шеровић, Неколико података о поморству Херцеговске општине XVIII и XIX в., Годишњак Поморског музеја у Котору II, 1953, стр. 49, 50 и 55.

дангуби. При уласку брода у луку морало се плаћати по пола дуката у сребру, без разлике да ли је брод већи, или мањи иако у луци није било »ни магазина, ни ћела, ни анкура (од итал. ancoга = сидро — П.Д.Ш.) ни једне барке да оде срести брод и увест у порат (од итал. porto = лука — П.Д.Ш.) алогат (од итал. allogare = смјестити — П.Д.Ш.) и у потреби дат помоћ од армижа (од итал. armeggio = везивање или осигурање брода у луци — П.Д.Ш.) већ чинили свећ конфужиун (од итал. confusione = збрка — П.Д.Ш.) и многи се броди одбили и пошли у друге порте, скале и лазарете дубровачке«. Жалили су се и на царинске и финансијске власти, које не показују никакве воље, да се придобију Херцеговци и Црногорци да долазе на пијаци херцеговску, већ одлазе у Дубровник, који чини све могуће, како би оштетио херцеговско пристаниште. У претставци од 31 августа 1759 тражили су чак дозволу »на мору да може свако слободно купити и продати, укрцати и искрцати без провидурскије(х) ангарија (од итал. angheria = кињење, мучење, глобљење — П.Д.Ш.) и канзалирскије(х) лисенција (од итал. licenza = дозвола — П.Д.Ш.)²⁵⁾ Наравно, да им овај прекомјерни захтјев власти нијесу могле уважити, јер је то све било нормирано прописима за регулацију поморске трговине и саобраћаја.

Али се нијесу само становници приморских села бавили поморством, него је и из села удаљенијих од мора било не само обичних морнара, него чак и поморских капетана и бродовласника (патруна). По једној статистици из г. 1780 (у којој недостају подаци за села Бијелу, Крушевице и Јошицу)²⁶⁾ могло је бити у ондашњој Топалској општини око 300 помораца, т.ј. људи укрцаних на разним бродовима, који се нијесу кући налазили, а ту, наравно, нијесу убројени старији поморци, који су због поодмаклих година престали да плове као ни они који су узгред, од пригоде до пригоде, били запослени на разним мањим пловним објектима (баркама, гаетама).

За приморска села ове Општине, нарочито Ђеновиће, Баошиће, Бијелу и Јошицу, рибарство је било (а још је и данас) од посебне економске важности по исхрану становништва, јер је приморцима за неколико мјесеци у години била главна храна риба, коју су ловили у Заливу и изван Залива разним мрежама. Што се од уловљене »плаве« рибe (сарделе) није могло утрошити у Боки и околини, то су рибари солили и »патруни« извозили у Јужну Италију и Грчку, гдје је овај артикал био јако цијењен.

Из овог доба није нам успјело до сада да пронађемо потпуне спискове рибара ни рибарских лађа осим горе споменутог непотпуног списка из г. 1780 у којему се спомињу барке, али, како

²⁵⁾ В. Ђоровић, нав. рад, стр. 6 и 8.

²⁶⁾ Ђорђе Д. Миловић, Подаци о популацији итд. за подручје Комунитатаи топаљске из г. 1780, Историски записи 1—2, Цетиње 1956, стр. 290—296.

смо то горе истакли недостају подаци за нека у овом погледу најважнија приморска мјеста ове Општине. Постоје два каснија списка: из г. 1814 и 1825, али тада већ није постојала Топалска општина, него је била замијенила новооснована Херцеговска општина. Из ових списка видимо да је у сваком приморском мјесту ове Општине било по неколико већих и мањих барака за рибарење, а у исто је доба добар дио ових лађа служио и за превоз путника и разног терета. Имућније породице имале су барке за властиту употребу. Тако је било, по свој прилици, и крајем XVIII в. док је још трајала Топалска општина.²⁷⁾

VIII

Под Млетачком Републиком нашем народу било је врло тешко да отвара школе за поучавање младежи. Када су Срби и Грци у Далмацији тражили г. 1761 дозволу да би могли отворити школе на властите трошкове, мишљење је било млетачких власти у провинцији, да није на корист државе предавање наука (humaniora) и знаности поданицима нижих сталежа и да им се дају службе, него нека остану у својој рођеној простоти и нека се баве овим радом, којим су се раније бавили њихови преци. А ако би се свој њиховој молби ипак донекле хтјело удовољити, могло би им се дозволити да отворе по гдјекоју школу, али у којима се не би учило ништа осим читања и писања.²⁸⁾

Ипак и поред оваквог поступка млетачких власти ми имамо више архивских података из којих дознајемо да се народ у појединим не само приморским, него и удаљенијим мјестима ове Општине (на пр. село Крушевице), бринуо да набави учитеља за свој подмладак. Скоро у сваком селу, гдје је био свештеник, поучавао је мушку дјецу имућнијих родитеља у читању и писању. Зна се пак, да је у Рисну г. 1704 постојала школа, чији се учитељ спомиње у савременим документима. Али нарочито важну улогу вршио је манастир Савина крај Херцеговога у поучавању младежи овога краја. Познато је, да су овај манастир, који је био опустео, обновили калуђери манастира Тврдоша код Требиња, који су с митрополитом Саватијем овамо добјегли г. 1694, те су већ доста рано отворили школу у манастиру, у којој су поучавали младиће, који су се спремали за свештенике и поморске капетане. Из ове је школе у оно доба изашао велики број познатих бокељских православних свештеника и угледних поморских капетана. Братству манастира Савине је припадао и калуђер Јосиф Троповић, познати учитељ Његошев, који је, по наредби владике Краљевића г. 1812 отворио „школу просвјешченија“ за дјецу „хри-

²⁷⁾ Петар Д. Шеровић, Подаци из поморске прошлости Херцеговске општине, почетком XIX в., Годишњак Поморског музеја у Котору, III, 1955, стр. 120—125.

²⁸⁾ Андрија Лазаревић, Развитак пучког школства у Боки Которској, Котор 1912, стр. 3.

стјанску» на Топли код цркве св. Спаса, гдје је раније било сје-диште Општине.²⁹⁾

IX

Падом Млетачке Републике г. 1797 и доласком Аустрије у Боку престаје и функционисање Топалске општине, која се оснивала на добивеним привилегијама и осталим млетачким одлукама и декретима. Она је преко својих претставника, радећи за економско уздизање народа и борећи се за народна права и повластице, знатно допринијела да су становници овог краја економски ојачали одајући се поморству, одакле је продирала у сва мјеста култура и благостање, што се види по начину њихова живота, а нарочито по доста уредним кућама и украшеним црквама по приморским селима, гдје је било највише помораца. Таквим својим радом успјела је, да сачува свој народ од туђег уплива, да му одржи његов борбени дух и националну свијест.

У септембру г. 1797 мјесто Топалске општине већ се у наредбама аустрискх генерала Бради-а и Рукавине спомиње новооснована Херцегновска општина под претсједником (капетаном) Александром Војновићем, која се, као насљедница Топалске општине знала одржати и под несклоним јој аустриским режимом. Нарочито је то било тешко, када је у XIX в. бокељско поморство почело нагло да опада а при свршетку сасвим пропало.

Напомињемо, да је подручје негдашње Топалске општине, коју је при првом уласку Аустрије у Боку наслиједила Херцегновска општина, у доба француске окупације (1807—1814) за неколико година било подијељено на двије општине: Херцегновску и Бијељску. Општину бијељску сачињавало је село Бијела са неколико околних села.

Петар Д. Шеровић

²⁹⁾ Петар Д. Шеровић, Отварање школе на Топли крај Херцегновог г. 1812, Гласник Народног универзитета Воке Которске, бр. 1, Котор 1936, стр. 9 и 10.